

Докторант ДИАНА МАРКОВА

СА „Д. А. ЦЕНОВ“ СВИЩОВ, КАТЕДРА „МАТЕМАТИКА И СТАТИСТИКА“

**РЕГИОНАЛНИ РАЗЛИЧИЯ В РАЖДАЕМОСТТА В БЪЛГАРИЯ
ЗА ПЕРИОДА 2000-2013 ГОДИНА**

**REGIONAL DIFFERENCES IN FERTILITY IN BULGARIA IN THE PERIOD FROM 2000
TO 2013**

DIANA MARKOVA, PhD Student

D. A. TCENOV ACADEMY OF ECONOMICS, SVISHTOV,
DEPARTMENT „MATHEMATIC AND STATISTICS“,

Abstract: In this article the regional differences in fertility in Bulgaria are examined. The dynamics of the main measures are explored in regional and national level. The variations in the mean age of the mother at first birth and in the mean age of the mother at birth are analyzed. The degree of regional difference with respect to the examined indicators and trends is evaluated. Conclusions are drawn and the main causes of regional difference in fertility in Bulgaria are revealed.

Key words: birth rate, fertility, birth contingents, birth rate coefficient, fertility coefficient, mean age at childbirth.

JEL: C10, J1, J13

Изследването на демографските показатели заема важно място в процеса на решаване на редица социални, икономически, политически и др. проблеми. Статистическите данни за населението и основните демографски показатели на национално и регионално равнище са надеждна основа за извършване на анализи, открояване на проблемите, разкриване на причинно-следствени връзки и за предлагане на решения, които да намерят израз в провежданата от държавата социална, демографска и икономическа политика.

Раждаемостта е основен демографски процес, който заедно със смъртността формира естественото движение на населението. През последните 25 години раждаемостта в България намалява. Върху протичащите демографски процеси в страната и особено върху раждаемостта влияние оказва прехода към пазарна икономика, който стана причина за редица икономически, социални и демографски промени. За изследвания период е характерно намаляване на броя на родените деца, коефициента на

раждаемост и „нарастване на средната възраст при раждане на дете и промяна в структурата на ражданията по поредност на детето“⁸⁰. Демографската ситуация в страната се характеризира с трайно намаляване и застаряване на родилните контингенти.

Най-много деца в България са родени през 1986 г. - 120 078, но през следващите години броят на родените деца намалява - през 2000 г. е 73 679, а през 2013 г. е 66578. Емпирични изследвания на раждаемостта в България са провеждани от редица автори – И. Стефанов, Н. Наумов, Т. Калоянов, В. Жекова, М. Белчева, Е. Димитрова, М. Сугарева, К. Лилова, Д. Чалькова, Д. Съботинова, П. Найденова, Г. Михова и други.

Целта на статията е изследване на състоянието, тенденциите и регионалните различия в показателите за раждаемостта в България за периода 2000 - 2013 година.

⁸⁰ Калоянов, Т. Промени в модела на раждаемостта на жените в Р България в условията на пазарна икономика. // Икономически алтернативи, 2011, № 3. с. 30

Поставената цел се реализира с изпълнението на следните задачи:

- Изследване тенденциите в изменението на показателите, характеризиращи раждаемостта в страната и по райони;
- Анализ на различията в показателите за раждаемостта по райони;
- Проследяване динамиката на средната възраст при раждане на първо дете и средната възраст при раждане на дете.

Емпиричното изследване на раждаемостта в България за периода 2000 – 2013 г. е извършено на основата на официална статистическа информация от публикации на НСИ. За осигуряване сравнимост и съпоставимост на статистическите данни по райони е извършено преизчисляване, съгласно действащата в момента класификация на териториалните единици (NUTS 2).

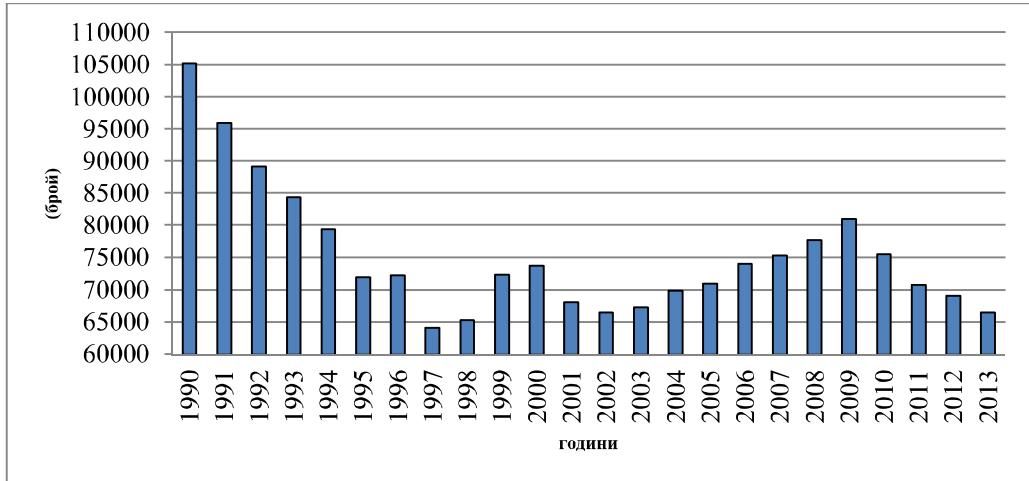
***

Раждаемостта е основен демографски процес, от който зависи възпроизводството и броя на населението. Раждаемостта зависи от „родилния контингент“, към който се отнасят жените във fertилна възраст, условно приета от 15 до 49 години. За установяване на раждаемостта се използват следните измерители: брутен коефициент на раждаемост, коефициент на плодовитост, повъзрастови коефициенти на плодовитост и тотален коефициент на плодовитост. Чрез тях може да се изследва раждаемостта на национално и на регионално равнище.

Изследването на регионалните различия в раждаемостта за периода 2000-2013 г. е предшествано от анализ на раждаемостта в страната за един по-продължителен период от време, за да се откроят някои тенденции и да се посочат причините за тях. Проследява-

нето на динамиката на броя на родените деца показва, че показателят през 2013 г. намалява с 9,64% в сравнение с 2000 г. и с 36,7 % в сравнение с 1990 г. Анализът на раждаемостта и социално-икономическото развитие на страната показва, че процесът на засилен спад в раждаемостта съвпада с периода на преход към пазарна икономика и съпътстващите го промени, сътресения и трудно адаптиране към новите условия (фиг. 1). Всичко това поражда висока степен на несигурност в населението и като резултат се получава отлагането на раждането на деца за по-късен период. През 1997 г. са родени най-малко деца - 64 125, а основната причина за това е икономическото състояние на страната – хиперинфлация, нарастваща безработица, ниски доходи, проблеми в банковата система и др. С въвеждането на валутния борд се подобрява макроикономическата среда, повишава се икономическата стабилност и започва процес на възстановяване на икономиката, ръст на доходите, увеличаване се доверието към институциите и др.

В резултат на провежданата икономическа и социална политика започва процес на увеличаване на броя на родените деца – 73679 през 2000 г., а през 2009 г. - 80 956 деца. Икономическата криза в България започва през 2009 г, а ефектите от нея се проявяват не само в икономическата, но и в социалната сфера, и се отразяват върху демографските процеси. Под влияние на спада в икономиката, доходите и заетостта и нарастващата несигурност, броят на родените деца още през 2010 г. намалява на 75 513, за да достигне до 66 578 през 2013 г.

Фиг. 1 . Динамика на броя на живородените деца в България за периода 1990 – 2013 г.

Освен посочените икономически фактори върху намаляването на раждаемостта в страната влияние оказват и редица демографски фактори – намаляване броят на жените във fertилна възраст, миграцията, промени във възрастовата структура на населението в посока към увеличаване на относителния дял на възрастното население и намаляване дела на младото население⁸¹. В редица изследвания на раждаемостта като фактори, водещи до нейното намаляване, се разглеждат жизненият стандарт, здравното състояние на населението, семейното планиране, психологическите нагласи за раждане на дете и промяна в приоритетите – на преден план е професионалната реализация и кариерното развитие, а на по-късен етап се измества раждането на дете.

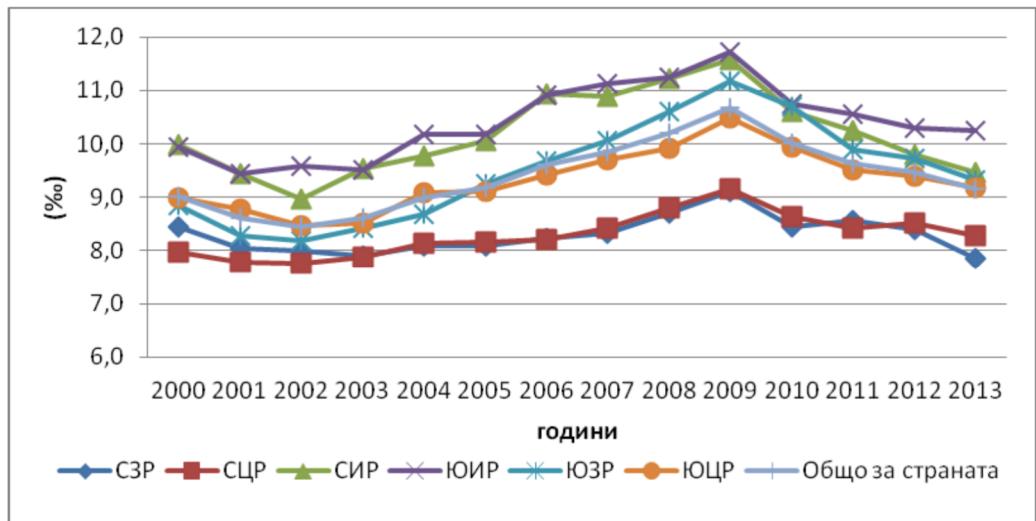
Основният показател, с помощта на който се характеризира раждаемостта, е **брутният коефициент на раждаемост**. Анализът на динамиката на коефициента на раждаемост дава основание да се твърди, че след 2000 г. се откърояват два периода – на нарастване от 2003 до

2009 г. и на намаляване от 2010 г. до момента (фиг. 2.).

След 2010 г. коефициентът намалява, както за страната, така и по райони. С най-висок коефициент на раждаемост се отличават Югоизточният и Североизточният район. Коефициентът на раждаемост за страната през 2000 г. е 9,0 % и нараства до 10,7 % (2009 г.). През следващите години намалява до 9,2 % (2013 г.) и се доближава до равнището в началото на периода.

Коефициентите на раждаемост са най-ниски за Северозападния и Северния централен район през 2000 г. са 8,4 % и 8,0 %. През следващите години се наблюдава слабо увеличение, но то не е достатъчно, за да се доближат до показателите за другите райони. Най-високи стойности на коефициента на раждаемост се установиха за Югоизточния район – 11,7 % през 2009 г. и 10,2 % през 2013 г. и това се дължи на високите показатели между 9 - 14 %, за областите Сливен и Бургас.

⁸¹ Жекова, В. Промени в брачността и раждаемостта в България. София, 2011. с. 86.

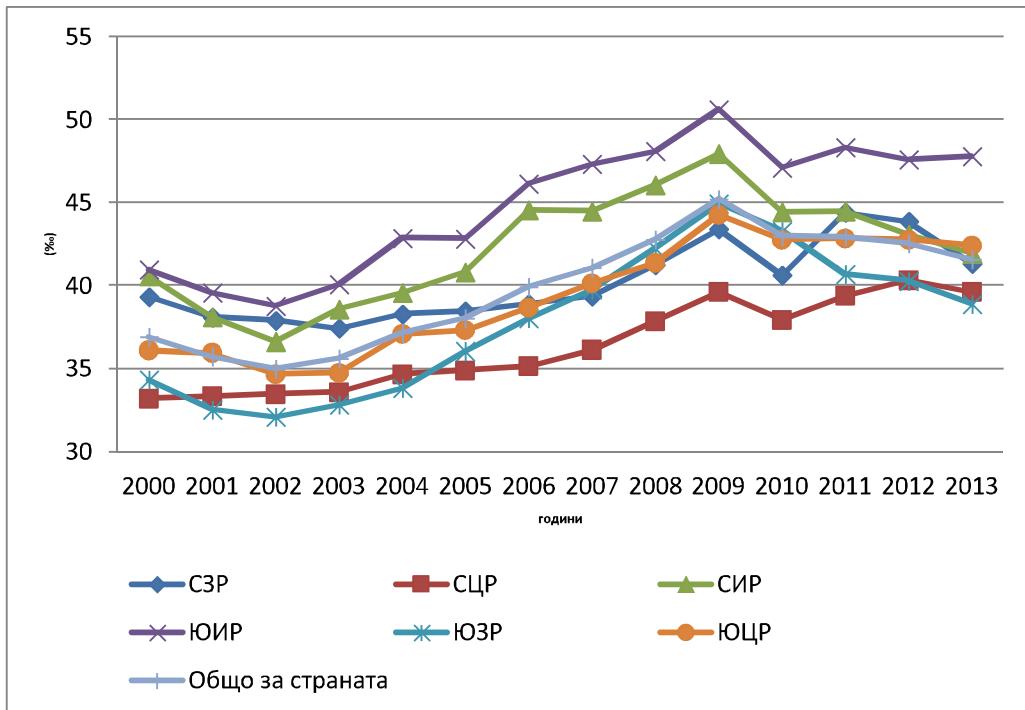
Фиг. 2. Динамика на коефициента на раждаемост по райони и общо за страната за периода 2000 – 2013 г.

Близки до средните за страната са стойностите на коефициента на раждаемост за Югозападния и Южния централен район. За изследвания период средногодишният темп на прираст на коефициента на раждаемост по райони е както следва: 0,55 % за Северозападния район, 0,29 % за Северния централен район, 0,42 % за Североизточния район, 0,23 % за Югоизточния район, 0,40% за Югозападния район и 0,16 % за Южния централен район.

Различията в коефициента на раждаемост между отделните райони, измерени посредством коефициента на вариация, се оценяват като значителни – 8,19 % през 2000 г. и се увеличават на 8,67 % през 2013 г. Вариацията в коефициента на раждаемост между районите, измерена чрез средната разлика, също показва значителни различия между тях - през 2000 г. е 10,89 %, а през 2013 г. е още по-голяма – 11,20 %. Получените резултати показват, че между коефициентите на раждаемост по райони

има значителни различия, които през изследвания период се задълбочават.

Друг показател, посредством който се измерва раждаемостта, е **коефициентът на плодовитост**. Той се изчислява общо за всички възрастови групи във фертилния интервал 15 – 49 години. Коефициентът на плодовитост за страната нараства от 36,90 % през 2000 г. на 45,22 % през 2009 г. и това е най-високото му равнище за анализирания период (фиг. 3). През следващите години е налице спад - през 2013 г. е 41,58 %. Най-високи стойности са регистрирани за Югоизточния район (40,96 % през 2000 г. и 47,79 % през 2013 г.), а най-ниски за Северния централен район (33,23 % през 2000 г. и 39,61 % през 2013 г.). нарастване на коефициента на плодовитост в сравнение с началото на изследвания период. В Югозападния район коефициентът на плодовитост през 2000 г. е 34,35 % и се увеличава до 44,9 % през 2009 г.

Фиг. 3. Динамика на коефициента на плодовитост по райони за периода 2000 – 2013 г.

Стойностите на коефициента на плодовитост за Северозападния, Южния централен и Югозападния район са много близки до средните за страната. За всички райони в страната е характерно нарастване на показателя до 2009 г. и намаляване през 2010 и следващите години, като различията са в темповете, с които протичат изследваните процеси. За периода 2000-2013 г. средногодишният темп на прираст на коефициента на плодовитост за страната е 0,92 %, а по райони - 0,38 % за Северозападния район, 1,36 % за Северния централен район, 0,25 % за Североизточния район, 1,19 % за Югоизточния район, 0,96 % за Югозападния район и 1,25 % за Южния централен район.

Резултатите от извършения анализ показват, че различията в коефициента на плодовитост между районите са значителни, но с течение на времето намаляват - коефициентите на вариация са съответно 8,08 % за 2000 г. и 6,83 % за 2013 г. Сходна е степента на разлика,

установена и чрез средната разлика - 10,88 % (2000 г.) и 8,22 % (2013 г.). Получените резултати дават основание да се твърди, че е започнал процес на намаляване на регионалните различия по изследвания показател, т.е. възможно е да се разглежда като процес на сближаване.

Освен за целия фертилен интервал, показателите за раждаемостта може да бъдат изчислени за отделните възрастови групи във фертилния интервал. Посредством **повъзрастовия коефициент на плодовитост** се установява отношението на родените деца от жени в съответната възрастова група, към броя на жените в същата възрастова група. От данните в таблица 1 се вижда, че за възрастовата група 20-24 г. повъзрастовият коефициент на плодовитост през 2013 г. е най-висок в Северозападния район (103,56 %) и е най-нисък в Югозападния район (45,88 %).

През 2013 г. повъзрастовият коефициент на плодовитост в Югозападния

район е най-висок за възрастовата група 25 – 29 г., следван от коефициента за възрастовата група 30 – 34 г. В сравнение с останалите райони Югозападният район е с най-високи стойности на коефициента във възрастовата група 35-39, 40-44 и 45-49 г., и с най-ниски във възрастовите групи 15-19 и 20-24 г. Положителен факт е намаляването на повъзрастовия коефициент на раждаемост за възрастовата група 1519 г. в Югозападния, Северния централен, Североизточния и Северозападния район. Повъзрастовият коефициент на раждаемост за тази възрастова група нараства в Югоизточния и Южния централен район.

Данните и резултатите от анализа дават основание да се твърди, че съществуват значителни различия в раждаемостта в отделните възрастови групи. Различията в повъзрастовите коефициенти на плодовитост между районите се задълбочават и се откряват закономерности в тяхното изменение – за районите с по-високи показатели за икономическо развитие са характерни по-високи показатели за раждаемост във възрастовите групи между 25 и 35 години, а за по-слабо развитите райони по-високите показатели са във възрастовите групи между 20 и 29 години, а за някои райони между 15 и 29 години.

Таблица 1

Повъзрастови коефициенти на плодовитост по статистически райони за 2000 и 2013

Г.

Въз- раст (г.)	Повъзрастови коефициенти на плодовитост (%)											
	СЗР		СЦР		СИР		ЮИР		ЮЗР		ЮЦР	
	2000	2013	2000	2013	2000	2013	2000	2013	2000	2013	2000	2013
15-19	55,98	52,39	41,92	38,29	52,54	41,55	65,75	72,05	31,57	24,30	50,03	54,58
20-24	108,45	103,56	83,99	66,91	99,15	77,71	103,97	96,85	74,97	45,88	92,81	83,98
25-29	78,06	92,05	64,18	94,02	79,66	85,59	74,85	99,03	71,45	76,91	69,18	89,70
30-34	29,12	55,84	27,69	63,79	34,39	66,67	31,11	61,98	36,92	72,41	28,35	59,55
35-39	9,37	20,99	7,80	22,42	10,01	26,97	8,56	26,25	12,44	33,58	7,78	23,23
40-44	2,11	3,73	1,09	3,81	2,07	4,25	2,13	3,84	2,35	6,26	1,46	4,18
45-49	0,11	0,35	0,05	0,15	0,05	0,22	0,09	0,38	0,17	0,45	0,05	0,20

Важна част от анализа на раждаемостта е изследването на динамиката на **тоталния коефициент на плодовитост**. Данните показват, че едни от най-ниските му стойности са констатирани в началото на периода, а в края на периода е налице нарастване. За страната коефициентът варира от 1,27 деца през 2000 г. до 1,48 деца през 2013 г. В началото на периода тоталният коефициент на плодовитост е най-висок в Северозападния район – 1,4 деца, а най-нисък в Северния централен район - 1,15 деца.

През периода тоталният коефициент на плодовитост нараства, като то е най-силно изразено за Югоизточния район – от 1,43 деца през 2000 г. до 1,78 деца през 2013 г. Различията във величината на тоталния коефициент на плодовитост между районите са значителни и се увеличават – коефициентът на вариация от 8,13 % за 2000 г. се увеличава на

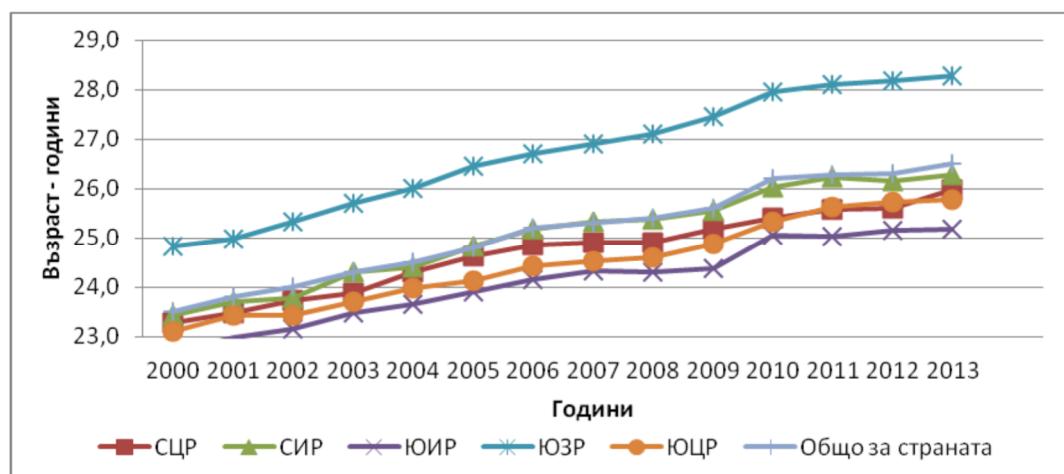
9,94 % за 2013 г. До същия извод се достига и след анализ на регионалните различия в изследвания показател чрез средната разлика - съответно 10,96 % през 2000 г. и 13,38 % през 2013 г.

Данните показват, че въпреки слабото нарастване на броя на живородените деца от една жена, протичащите процеси са неблагоприятни. За ограничаване нарастването на броя на родените деца от една жена и за промяна в репродуктивното поведение на жените е необходимо да се предприемат мерки за насърчаване на раждаемостта, чрез подпомагане на младите семейства, предоставяне на заеми за жилища при преференциални условия, промяна в системата на семейните добавки, повишаване качеството на живот и др.

Важен аспект на изследване на раждаемостта, свързан с анализирането на репродуктивното поведение на населени-

нието, е динамиката на **средната възраст при раждане на първо дете и при раждане на дете**. В световен мащаб съществува тенденция към нарастване на средната възраст при раждане на първо дете. През изследвания период средната възраст за раждане на първо дете се увеличава с три години - от 23,5 години през 2000 г. на 26,5 години през 2013 г. (фиг. 4). Средната възраст при раждане на първо дете в Северо-западния район е 22,9 г. и въпреки, че се увеличава на 24,8 години през 2013 г., остава най-ниска в страната. Югозападният район се откъроява с най-висока средна възраст на майката при раждане на първо дете - 24,8 г. през 2000 г. и се увеличава до 28,3 г. през 2013 г. Средната възраст при раждане на първо дете

в останалите райони в началото на периода е между 22,9 и 23,7 г., а в края на периода между 25,2 и 26,3 г. Въпреки посочените разлики в средната възраст за раждане на първо дете, степента на различие между районите не е силно изразена – изчислените стойности на коефициента на вариация са съответно 2,99 % за 2000 г. и 4,32 % за 2013 г., а на средната разлика, която е 3,42 % за 2000 г. и 5,27 % за 2013 г. Изместването на възрастта за раждане на дете след 25 години, е резултат от настъпилите промени в приоритетите на жените – на преден план излиза получаването на високо образование, професионалната реализация, финансовата независимост⁸².

Фигура 4. Динамика на средната възраст при раждане на първо дете по райони и общо за страната за периода 2000 – 2013 г.

⁸² Калоянов, Т. Промени в модела на раждаемостта на жените в Р България в условията на пазарна икономика. // Икономически алтернативи, 2011, № 3. с. 30.

Освен промяна в средната възраст при раждане на първо дете, в България се променя и средната възраст при раждане на дете. През изследвания период средната възраст при раждане на дете в България се увеличава от 24,9 г. през 2000 г. на 27,9 г. през 2013 г. С най-ниска средна възраст на майката при раждане на дете се открояват Северо-западния и Югоизточния район, съответно 24,6 г. и 24,3 г. през 2000 г. и 26,6 г. и 26,8 г. през 2013 г. Най-висока средна възраст на майката при раждане на дете се установи за Югозападния район - 26 г. през 2000 г. и нараства на 29,5 г. през 2013 г.

Средната възраст при раждане на дете в Северния централен и Североизточния район също се увеличава от 24,8 и 24,9 г. през 2000 г. до 27,5 и 27,9 г. през 2013 г. Различията в средната възраст при раждане на дете между районите са малки - коефициентът на вариация е 2,58 % за 2000 г. и 3,49 % за 2013 г., а средната разлика е съответно от 2,62 % на 4,30 %.

За България, както и за останалите страни от ЕС средната възраст за раждане на дете се извества към по-високите възрастови групи на жените - от 20 – 24 години към 25 – 29 години. Това се дължи най-вече на високия относителен дял на родените деца от майки на възраст както между 25 и 29 г., така и на повече навършени години. Независимо от това, че се увеличава средната възраст на жените при раждане на дете, в България тя остава една от най-ниските в ЕС. По данни от Евростат средната възраст на жените при раждане на дете за страните от ЕС през 2001 г. е 29,0 години и се увеличава до 30,1 години през 2012 г.

***

В резултат на извършения анализ на показателите за раждаемостта в България и по райони са установени редица особености, тенденции и законо-

мерности. Въз основа на изследването могат да се формулират следните изводи:

- Между районите в страната са налице различия в раждаемостта. В зависимост от използваните показатели за анализ на раждаемостта се установяват различни по сила и интензивност различия. Те зависят не само от броя на родените деца, но и от общия брой на населението, на жените във фертилна възраст и от тяхната възрастовата структура.

- По почти всички изследвани показатели за раждаемостта най-големи различия се установяват между Югозападния и Северозападния район.

- Коефициентът на раждаемост до 2009 г. нараства във всички райони, но същевременно се запазват различията между тях. И в началото, и в края на анализирания период, показателят е най-висок за Югоизточния район и най-нисък за Северозападния и Северния централен район. Между останалите райони различията са по-малки и са близки до показателя за страната.

- Коефициентът на плодовитост през анализирания период нараства. Значими различия в показателя се наблюдават в Югоизточния (47,58 %), Северния централен и Югозападния район (малко над 40,00 %), а за останалите райони около 43,00 %.

- За повечето райони е установена тенденция към увеличаване на повъзрастовия коефициент на плодовитост за възрастовите групи 25 – 29 г. и 30 - 34 г., но за възрастовата група 20 - 24 г. има тенденция към намаляване. Основните причини за тези тенденции са повишаването на образователното равнище, промяната в приоритетите на жените и търсенето на професионална реализация, поради което раждането на дете се извества към по-високите възрасти.

- Във всички райони броят на раждания намалява за сметка на извънбрачните. Въпреки това в процента на

извънбрачните раждания има разлики - в Югозападния район е около 50,00 %, в Северозападния район – 30,00 %, Северния централен и Югоизточния район под 40,00 %.

• Средната възраст при раждане на първо дете също се увеличава – от 23,5 г. до 26,5 г. Най-силно изразени различия по този показател са установени между Югозападния и Северозападния район, съответно 28,3 и 24,6 г. Средната възраст при раждане на първо дете в останалите райони е близка до средната за страната - 26,5 години.

• Средната възраст при раждане на дете нараства и е най-висока за Югозападния район (29,5 г.), най-ниска за Северозападния район - 26,6 г. , а за останалите райони се доближава до средната за страната - 27,9 години.

Резултатите от анализа на показателите за характеризиране на раждаемостта могат да послужат за основа на демографската политика и на регионалната политика, за да се предложат и предприемат мерки, които да окажат съществено влияние за развитието на тенденциите на раждаемостта както за страната, така и по райони.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Белчева, М.** Демографски процеси и развитие на населението. - В : Населението на България в началото на ХХI век. София, 2011.
2. **Белчева, М.** Изучаване на раждаемостта по програмата на преброяването през 2001 година. // Статистика, 2001, №
3. Евростат. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do>
4. Жекова, В. Промени в брачността и раждаемостта в България. София, 2011.
5. Жекова, С. Демографска статистика. Варна, 2009.
6. Калоянов, Т. Промени в модела на раждаемостта на жените в Р България в условията на пазарна икономика. // Икономически алтернативи, 2011, № 3.
7. Михова, Г. Демографската политика в България: Традиции, обществени потребности, съвременни измерения. София, 2013.
8. Михова, Г. Репродуктивни и миграционни нагласи на безработните жени. // Население, 1993, № 1.
9. Найденова, П. Бъдещето демографско развитие на България. // Икономика и управление, 2013, № 3.
10. Найденова, П., Михова, Г. Демографското старягане – предизвикателство на новото столетие. // Икономика и управление, 2010, № 3.
11. Население и демографски процеси. НСИ, София, 2001-2009.
12. НСИ. www.nsi.bg